

Eser Türü (Type of Paper) : Makale /Article

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.v2i1.5000172648>

**XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI
VE DEMOGRAFİK YAPISI**
IN EIGHTEENTH CENTURY, THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF FAMILIES IN DIYARBAKIR: MARRIAGES AND DIVORCES

Gürkan CEVGER
grkancevger@gmail.com

Atatürk Üniversitesi, Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, Erzurum/Türkiye

Paper History: Received on 30 January 2016, Accepted on 3 March 2016, Published on 17 April 2016

Eser Geçmişi: 30 Ocak 2016'da başvuru alındı, 3 Mart 2016'da kabul edildi, 17 Nisan 2016'da yayınlandı.

ÖZET

Aile, toplumu oluşturan en küçük yapı taşıdır. Bu kutsal kurumun oluşumunu, dağılımını ve demografik yapısını zaman içerisinde tespit etmek tarihi çalışmalar açısından önem arz etmektedir. Osmanlı ailesinin oluşumu ve bu oluşum esnasında meydana gelen hadiselerin bilinmesi hem incelenen bölgede, hem de incelenen zaman dilimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada Osmanlı ailesinin oluşum ve dağılım sürecini Müslümanlar ve gayrimüslimler açısından ayrı ayrı ele aldık. Bu aşamada Diyarbakır şehrindeki ailelerin nasıl kurulup dağıldığı ve ailelerin dağılırken ne gibi süreçlerden geçtiği arşiv vesikaları dâhilinde incelemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca bu çalışmada 18. yüzyılda Diyarbakır şehrinde ailenin demografik yapısı da incelenmiştir. Şehirde yaşayan Müslüman veya gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları, bu çocukların cinsiyet dağılımları Diyarbakır tereke defterlerinin taranması neticesinde tespit edilip, elde edilen veriler tablo ve grafikler ile desteklenmiştir. Ayrıca Diyarbakır şehrinde aile için çok önemli olan çok eşlilik konusu da arşiv vesikaları ekseninde araştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 18. Yüzyıl, Diyarbakır, Aile, Demografik Yapı

ABSTRACT

The family is the cornerstone of the smallest structures of society. This is the formation of a sacred institution, it is important to structure the distribution and demographic studies to determine the history of time. The formation of the Imperial family, knowledge of events occurring during the formation of both examined, and is of great importance for the investigated time frame. In this study, in terms of family formation and distribution of the Ottoman Muslims and non-Muslims were treated separately. At this stage, how to install it and what now scattered documents from the archives of the family in the process, such as the disbanding of the family are subject to review within Diyarbakır. It has also examined the demographic structure of the family in the 18th century in Diyarbakır in this study. The average number of children of Muslim or Muslim families living in the city, these children are detected and gender distribution as a result of screening of Diyarbakır probate registry, the data obtained is supplemented by tables and graphs. We are also very important for the family in Diyarbakır subject of polygamy has also been investigated in the archive documents axis.

Key Words: 18th Century, Diyarbakır, Family, Demographic Structure.

1. Müslümanlarda Ailenin Oluşumu ve Dağılması

Osmanlı toplumunda gündelik hayatta Müslüman ailelerin evlilik akitleri gerçekleştirilmeden önce bir takım örfi ve dini süreçlerin var olduğu görülmektedir. İncelediğimiz dönemde ve bölgede evliliğe giden yoldaki ilk adım başlık parasıdır.

Başlık Parası: Evlilik akdi gerçekleştirilmeden önce, erkek tarafından kızın ailesine ödenen mal veya paraya denilmektedir. Bu uygulama sosyal bir olgu olup, tarih boyunca birçok uygarlıkta farklı adlar altında varlığını devam ettirmiştir. Mesela Yahudi inancında evlenecek erkek, kızın ailesine *tirhatu*, *mohar* veya *m'aru* gibi adlar verilen bir çeşit başlık parası ödemekteydi. İslamiyetten önce Arap toplumunda da *mehir*, *sadak*, *saduka* veya *sidak* adı verilen bir çeşit başlık parası mevcuttu. Yine İslamiyet öncesi Türk toplumunda da erkek tarafının, kızın ailesine *kalın* veya *kalıng* adı verilen bir çeşit başlık parası verdiği bilinmektedir. Türkler, İslamiyeti kabul ettikten sonra kalın, bu isimle veya başlık parası adı altında sosyal bir kurum olarak devam etmiştir. Başlık veya kalın uygulamasının İslam hukukunda görülen mehir ile benzer yanları bulunsa da aslında temelde iki farklı uygulamadır. Mesela başlık parası veya kalın'ın nikâhtan önce kızın ailesine ödenmesi gerekirken, mehirde kıza verilecek para nikâh esnasında veya evlilik gerçekleşikten sonra da ödenebilmekteydi. Ayrıca mehir İslam hukuku tarafından belirli huku-ki, iktisadi ve sosyal sebepler ile kabul edilmiş ve belirli bir hukuk düzeninde korunur iken, başlık parası veya kalın eski Türk hukukundaki uygulamanın sosyal bir mirası olarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde başlık parası veya kalın uygulamasının, bazı dönemlerde şeriata aykırı bulunduğundan yasaklama yoluna gidilmiş olsa da, bu uygulama uzun yıllar varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiştir.¹

İncelediğimiz dönem içerisinde de evlilik akdi gerçekleşmeden önce kız ve erkek tarafı arasında başlık parası uygulamasının var olduğu görülmektedir. Mesela 17 Haziran 1723 tarihli bir kayıta, Diyarbakır havalisinde bulunan göçer-evli Karakeçili Aşireti'nden Selim oğlu Abbas mahkemeye başvurarak, yine aynı aşiretten Savm oğlu Ahmet'i şikâyet etmiştir. Selim oğlu Abbas mahkemede, Savm oğlu Ahmet'in kızı Ördek adlı hanım ile evlenmek üzere nişanlandığını ve bu sebeple kızın babası olan Savm oğlu Ahmet'e "*başlık parası namıyla*" her biri birer kuruş kıymetli 60 çebîç ve her biri altışar kuruş kıymetli iki inek ve bir öküz ve nakit olarak 30 kuruş ödediğini söylemiştir. Selim oğlu Abbas nişanlısı Ördek adlı hanımın kendisi ile evlenmekten imtina ettiğinden, kızın babası Savm oğlu Ahmet'ten başlık parasının kendisine iade edilmesini istemiştir. Ancak Savm oğlu Ahmet mahkemede; Selim oğlu Abbas'ın kendisine *başlık parası namıyla* her

¹ Ahmet Akgündüz, "Başlık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, V, (1992), s. 131-133.

biri on beş para kıymetli 60 oğlak ve her biri üçer kuruş kıymetli iki inek ve bir öküz, her biri ikişer kuruş kıymetli 2 buzağı ve nakit olarak 4 kuruş ödediğini söylemiş ve bu para ile hayvanları geri kendisine ödediğini iddia etmiştir. Mahkeme her iki tarafı dinleyerek meselenin halledilmesi için davayı ileri bir tarihe ertelemiştir.²

Başlık parasının verildikten sonra geri alınamaması ile ilgili 4 Kasım 1746 tarihli başka bir olayda; Diyarbakır'da vaki Balıklı Mahallesi sakinlerinden Molla Resul oğlu Abdulkadir mahkemeye gelerek, mahkeme tarihinden 6 ay önce vefat eden erkek kardeşi Molla Abdullah'ın, anneleri Atike adlı hanımdan kendilerine intikal eden (kırk kuruş kıymetli bir sincap kürk, altı kuruş kıymetli bir Şam alacası kaftan, altı kuruş kıymetli Frenk hatayisi entari, iki buçuk kuruş kıymetli bir keten gömlek, üç kuruş kıymetli keten don, beş kuruş kıymetli Bağdat çarşafı, üç kuruş kıymetli üç değirmi İstanbul çatma, üç kuruş kıymetli bir hamam leğeni, 4 kuruş kıymetli altı sahan, altı kuruş kıymetli bir kat yorgan döşek ve yirmi beş para kıymetli bir cam tası, Hüseyin oğlu Hacı Mahmut'a fuzuli verdiğini söyleyerek Hacı Mahmut'tan şikâyetçi olmuştur. Hacı Mahmut adlı şahıs mahkeme " *Abdülkadir'in müteveffa karındaşı mezbur Molla Abdullah kızım ( ) nam hatun ile tezvic murad eylediğinde başlık mukabelesinde vermiştir*" diyerek bu paranın başlık parası namıyla kendisine verildiğini söylemiştir. Resul oğlu Abdulkadir mahkemede adı geçen eşyaların kardeşi Molla Abdullah tarafından Hacı Mahmut'a başlık namıyla verildiğini kabul ve itiraf ettiğinden dava düşmüştür.³

Bu iki örnekte üzerinde durulması gereken başka konu, başlık parası olarak kız tarafına verilen paraların miktarıdır. Bu iki örnekte görüldüğü üzere başlık parası miktarının 79⁴-108⁵ kuruş arasında değiştiği görülmektedir.

Mehir: Evlenmenin akdi anında taraflarca veya bir başkası tarafından tespit edilen para veya maldır. Mehir taraflarca tayin edilmişse mehr-i müsemma adını alır. Mehr-i müsemma ödeme şekline göre ikiye ayrılır. Tespit edilen mehir nikâh esnasında peşin ödenecekse mehr-i muaccel, mehrin tamamen veya kısmen ödenmesi ileri bir tarihte olacaksa buna da mehr-i müccel adı verilmektedir.⁶ Diyarbakır şehrinde evlenen Müslümanların nikâh sırasında belirttikleri

² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 64.

³ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 116.

⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 116.

⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 64.

⁶ Halil Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 217. Ahmet Yaman, İslam Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015, s. 61.

mehr-i muaccel miktarları 10-200 kuruş arasında değişmektedir.⁷ Mehr miktarının nikâh sırasında belirlenmesi gerekmektedir. Eğer erkek sağlığında zevcesine nikâh kıyılırken belirlenen miktar üzerinden mehrini vermemiş ise belirlenen mehr miktarı kocasının vefat etmesi halinde terekesinden tahsil edilmektedir.⁸ Ancak gündelik hayatta mehrin tahsili ile ilgili sıkıntılar yaşanabilmektedir. Diyarbakır sakinlerinden Güher adlı hanım kızı Ayşe'yi beş sene önce evlendirdiğini ve kızının mehr-i muaccelini hala alamadığını söyleyerek 6-16 Mayıs 1751'de şikâyetçi olmuş, damadın annesinden mehri talep ettiğinde ise çeşitli bahaneler ile alamadığını söylemiştir.⁹

Diyarbakır'da kadınların mehr miktarlarının tespitinde elimizdeki en önemli kaynak, 1739-1800 yılları arasını kapsayan tereke kayıtlarıdır. Bu kayıtlardan mahkemeye intikal eden 78 kadının mehr-i müeccel miktarını tespit etmek mümkün olmaktadır. Bu kadınlardan bir kısmının mehr miktarları ise şu şekildedir.

Tablo 1. *Tereke Defterlerine Göre 1739-1800 yılları Arasında Diyarbakır Şehrinde Müslüman Kadınların Mehr-i Müeccel Miktarları*¹⁰

Mehir Sahibi	Miktarı/kuruş	Mehir Sahibi	Miktarı/kuruş
Fatma Hanım	20	Fatma Hanım	30
Ayşe Hatun	15	Fatma Hanım	15
Zeynep Hanım	25	Medine Hanım	10
Sanem Hanım	100	Safiye Hanım	240
Fatma Hanım	35	Esmâ Hanım	100
Emine Hanım	70	Ümmühan Han.	100
Fatma Hanım	100	Hamiyet Hanım	5
Raziye Hanım	25	Ayşe Hanım	40
Fatma Hanım	75	Hafize Hanım	130
Nimet Hanım	250	Refiye Hanım	200
Rabia Hanım	33	Ayşe Hanım	200
Safiye Hanım	66	Ayşe Hanım	350

⁷ Mehmet bin Abdurrahim ile evlenen Sabiha adlı kadının mehr-i muacceli 200 kuruştur. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75. Nebi bin Süleyman ile evlenen Emine adlı kadının mehr-i muacceli 10 kuruştur. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s.1.

⁸ 30 Temmuz 1724'de vefat eden Mehmet adlı şahsın terekesinden zevcesi Emine Hatuna ait olan 100 kuruş mehr-i müeccel düşülerek hanımına tahsil edilmiştir. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 352, s. 9. Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s.47.

⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Diyarbakır Ahkâm Defteri No: 1, s. 209.

¹⁰ Bu tablonun hazırlanmasında; Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 363, 315, 349, 359, 599, 588, 600, 364, 327 numaralı tereke defterlerinden istifade edilmiştir.

XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gürkan CEVGER

Fatma Hatun	2000	Fatma Hanım	150
Kamile Hanım	250	Ümmühan Han.	111
Ümmühan Han.	80	Asiye Hatun	60
Ayşe Hatun	300	Azize Hanım	70
Meliha Hanım	100	Rahime Hanım	150
Zahide Hanım	500	Safiye Hatun	300
Hatice Hanım	1000	Kafiye Hanım	15
Emine Hanım	200	Medine Hanım	280
Zeliha Hanım	250	Refiye Hanım	10
Emine Hanım	600	Zeliha Hanım	5
Ayşe Hanım	30	Ümmühan Han.	55
Hürü Hatun	10	Hatice Hatun	15
Emine Hatun	100	Emine Hanım	20

Tabloda verilen mehr-i müeccel miktarları incelendiğinde, mehir miktarları arasında büyük bir farkın olduğu dikkat çekmektedir. Mehir miktarları 5-2000 kuruş arasında değişmektedir. Bu farkın oluşmasına mehir verilen kadının yaşı, güzelliği, bakire veya dul olması gibi sebep olmaktadır.¹¹ Ayrıca mehri veren kimselerin iktisadi güçleri de bu farkın oluşmasına sebep olmaktadır.

Tabloda mehir miktarı verilen 50 kadının toplam mehr-i müeccel miktarına bakıldığında bu miktar 8040 kuruş etmektedir. Bu rakamı kadın sayısına böldüğümüzde $8040 / 50 = 160,8$ kuruş ile bir kadının ortalama mehr-i müeccel miktarını bulmuş oluruz.

Evlilik: Ailenin temelini teşkil eden evlilik, bütün ilahi dinlerde kadın ve erkeğin kendilerine özgü bir mahremiyet ve paylaşım alanı oluşturmalarına ve insan soyunun devamına katkı sağlamlarına imkân veren yegâne meşru ilişki olarak kabul edilmiştir.¹² İslam hukukunda ise evlenme, tarafların icap ve kabulü ile oluşturulan akittir. Bu sebeple herhangi bir memurun veya din adamının (imamın) evlenmeye iştirak etmesi mecburiyeti yoktur.¹³ Osmanlı aile hukuku da şer'i hukuk içerisinde yer aldığından bütünüyle İslam hukukuna dayanmaktadır. İslam hukukunda evliliğin iki kişinin şahitliğinden başka bir şeye ihtiyaç duymamasına rağmen, evliliğin toplum ve din hayatında oynadığı önemli rol sebebiyle bu akdin erken dönemlerden itibaren evliliğin hukuki yönünü bilen hukuk ve din adamları huzurunda yapılmasına özen gösterilmiştir. Osmanlı

¹¹ Rifat Özdemir, "Kırşehir'de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)", Osmanlı Araştırmaları, IX, (1989), s. 113.

¹² Fahrettin Atar, "Nikâh", Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXIII, (2007), s. 112., Mehmet Ali Ünal, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 48-51.

¹³ Cin, İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, s. 281.

Devletinde de nikâh akitleri kuruluştan itibaren bizzat kadılar veya kadıların verdiği *izinname* ile yetkili kılınan din adamları tarafından yapılmıştır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde evlenmek isteyen kişiler bizzat kendileri¹⁵ veya vekilleri¹⁶ aracılığıyla mahkemeye başvurarak en az iki şahidin huzurunda nikâh akitlerini gerçekleştirmekteydiler. Kadı tarafların evlenme ehliyetine sahip olup olmadıklarını, evlenmelerine bir mani bulunup bulunmadığını araştırdıktan sonra evlenmeye bir mani olmadığı takdirde, şahitlerin huzurunda nikâhı kıyar ve mahkeme defterine kaydederdi.¹⁷ Osmanlı Devleti'nde kadı huzurunda evlenenler sadece Müslümanlar değildir. İslami usullere göre kadı huzurunda evlenen gayrimüslimlerde mevcuttur.¹⁸

İncelediğimiz dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde kayıtlara yansıyan çok az sayıda nikâh örneği tespit edilebilmiştir. Bu örneklerden bazıları şöyledir; Diyarbakır şehrine tabi Pir Hüseyin adlı köy sakinlerinden Abdullah oğlu Mehmet 7 Temmuz 1723'de kızı İsmihan adlı hanımı, Aslan oğlu Mustafa ile evlendirmiş, bu evliliğe Mehmet oğlu Mirza ve Ahmet oğlu Ali adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.¹⁹

Başka bir kayıтта ise; Mustafa kızı Sabiha Hanım ile Abdurrahim oğlu Mehmet adlı şahıs 30 Ekim 1794 tarihinde evlenmişlerdir. Bu evliliğe Üveyis Çavuş Ağa, Mehmet Emin Efendi oğlu Molla İbrahim ve Cami-i Kebir'in imamı Molla Emin Halil şahitlik etmişlerdir. Nikâh esnasında 200 kuruşluk mehr-i muaccel belirlenmiş ancak kız tarafına bu para ödenmemiştir. Bu paranın nikâhtan sonra ödenmesi için şerh düşülmüştür.²⁰

¹⁴ Mehmet Akif Aydın, "Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü" Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 437-438. Saim Savaş "Fetva ve Şeriyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 522-524. Ahmet Akgündüz-Said Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, s. 420.

¹⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 75.

¹⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72. 25 Haziran 1724'de Diyarbakır şehrine bağlı Pir Hüseyin adlı köyde sakin olan İsmihan ve Mustafa adlı şahısların evliliklerine Mehmet bin Abdullah vekillik etmiştir.

¹⁷ Mehmet Akif Aydın, İslam ve Osmanlı Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985, s. 89. Gül Akyılmaz, "Osmanlı ve Aile Hukukunda Kadın", Türkler, X, (2002), s. 365-374., İlber Ortaylı, "Osmanlı Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf", Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 456., İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul 2013, s.109-110.

¹⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 4. 22 Aralık 1797'de Diyarbakır şehrinde sakinlerinden Sara adlı gayrimüslim kadın mahkemede İkob veled-i Maksinis ile evlenmiştir.

¹⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72. Nikâhta mehir miktarı belirtilmemiştir.

²⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75.

Bu dönemde tespit edebildiğimiz son evlilik kaydında ise; Hasan kızı Emine adlı seyyibe²¹ kadın, Süleyman oğlu Nebi adlı şahıs ile 12 Aralık 1796'da evlenmiştir. Nikâh esnasında mehr-i müeccel 10 ve mehr-i muaccel 10 kuruş olarak belirlenmiştir. Molla Mustafa ve Mustafa Sadullah ise bu nikâha şahitlik etmişlerdir.²²

Boşanma: İslam hukukunda boşanmaya iki kişinin birbirinden ayrılması anlamına gelen “*müfarekat*” tabiri kullanılmaktadır. İslam hukuku, evlenmenin eşler arasında sürekli bir hayat ortaklığı kurmasını kabul etmektedir. İslamiyet ise evlilik bağının çözülmezliği ilkesini benimsemeyerek boşanmayı meşru görmüştür. Sadece önemli sebeplere dayanmayan boşanma günah olarak sayılmıştır.²³

Osmanlı aile hukuku, İslam aile hukukundan bağımsız düşünülemez. İslam hukukunda boşama ile ilgili hükümler Osmanlı hukukunda aynen geçerliliğini sürdürmüştür. Bu sebeple İslam hukukunda olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de üç çeşit boşanma mevcuttur. Bunlardan birincisi, kocanın tek taraflı irade beyanıyla karısını boşamasıdır ki, buna daha ziyade *talak* denilmektedir. Bu tip boşanmada koca, karısının rızasını almak zorunda olmadığı gibi herhangi bir hâkim kararına da ihtiyaç yoktur. Diğer bir boşanma türü ise; *muhalaa*'dır. Bu tip boşanmada genellikle talep kadından gelmektedir. Kadın istemediği bir evliliği sonlandırmak için mal veya çoğunlukla mehir alacağından vazgeçerek kocasını boşanmaya razı etmesidir. Üçüncü boşanma şekli ise kaza-i boşanma “*tefrik*” tir. Bu boşanma şeklinde eşlerden herhangi birinin mahkemeye başvurarak boşanma talep etmesidir. Bu tip boşanmaya; eşlerden birinin hastalık, delilik, kocanın nafakayı temin edememesi, gaiplik, kötü muamele ve geçimsizlik gibi haller sebep olmaktadır.²⁴

İncelediğimiz dönem içerisinde mahkeme kayıtlarına yansıyan çok az sayıda boşanma vakası vardır. Bu boşanmaların büyük bir çoğunluğunu ise aile arasında yaşanan şiddetli geçimsizlik hali oluşturmaktadır. Mesela Diyarbakır'da vaki Lala Bey Mahallesi sakinlerinden Ebubekir hanımı Şerife Ayşe Hatun ile aralarında geçimin kalmadığını ve boşanmak istediğini 8 Temmuz 1723'de mahkemeye bildirmiştir. Ebubekir zimmetinde olan 40 kuruş mehr-i müeccelin 34 kuruşunu nakit ve üç kuruş kıymetli üç adet Musul sarığı ve üç kuruş kıymetli, bir kehribar tespahi Şerife Ayşe Hanım'a vererek boşanmıştır.²⁵

²¹ Dul Kadın, Ferit Devellioğlu, Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010, s. 1106.

²² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 1.

²³ Halil Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 33-34.

²⁴ Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, s. 36-48. Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, s. 36. Akgündüz- Öztürk, Bilinmeyen Osmanlı, s. 421.

²⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 61.

Yiğit Ahmet Mahallesi'nden Çubukçu İbrahim oğlu Mehmet hanımı Fatma ile aralarında geçimsizliğin arttığı bildirerek 13 Temmuz 1723 tarihinde hanımını boşamıştır. Çubukçu Mehmet, kendi zimmetinde olan 20 kuruş mehir parasını nakit ödeyemeyeceğini bildirerek bunun yerine toplam 20 kuruş kıymetli bir taş, kazan, iki sahan, iki leğen, iki kapak, 1 tencere, yastık, yorgan, döşek ve eski bir kilimi mehrin karşılığı olarak Fatma Hatun'a vermiştir. Fatma Hatun'un kabul etmesiyle mahkeme boşanmalarına hükmetmiştir.²⁶

Hoca Ahmet Mahallesi sakinlerinden Rabia adlı hanım 14 Eylül 1723'de mahkemeye gelerek, kocası Veliüddin oğlu Mehmet ile geçimsizlik yaşadığını ve 15 kuruş mehr-i müeccelinden vazgeçtiğini ancak iddeti bitene kadar nafakasını almak şartıyla boşanmayı talep etmiştir. Mahkeme şahitlerin huzurunda evlilik akdini sona erdirmiştir.²⁷

Hasırlı Mahallesi sakinlerinden Fatma Hatun kocası Şeyh İbrahim oğlu Halil'den boşanmak istediğini söyleyerek, 14 Kasım 1723 tarihinde mahkemeye başvurmuştur. Fatma Hatun evlerinde dirlik ve düzenin kalmaması sebebiyle kocasının zimmetinde olan 55 kuruş mehrinden kendi rızası vazgeçerek boşanmıştır.²⁸

Cami'ün-nebi Mahallesi sakinlerinden Nimet adlı hanım kocası Hüseyin oğlu İbrahim ile evlerinde düzenlerinin kalması sebebiyle kocası zimmetinde olan mehrinden feragat ettiğini bildirerek 3 Mart 1733'de boşanmak istemiştir. Mahkeme, Nimet Hanım'ın kocası İbrahim'in durumu kabul etmesiyle boşanmalarına hükmetmiştir.²⁹

Boşanma ile ilgili başka bir kayıta, Diyarbakır'da vaki Ahmet Paşa Mahallesi sakinlerinden Ümmülhayr Hanım 19 Mart 1733 tarihinde vekili aracılığı ile mahkemeye başvurmuş, mahkeme tarihinden 1 ay önce kocası Hasan Ağa oğlu İsmail ile kavga ettiklerini kavga esnasında kocasının kendisini üç talak ile boşadığını söylemiştir. Mahkeme, kocası İsmail'e iddianın doğru olup olmadığını sormuş, İsmail ise kavga esnasında hanımını üç talak ile boşadığını kabul etmiştir.³⁰

²⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72.

²⁷ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 11.

²⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 72.

²⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 36.

³⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 40.

Müslümanlar arasında boşanmadan sonraki dönemde diğer bir önemli husus ise iddet³¹ beklemidir. Mahkeme kayıtlarında, Diyarbakır şehrinde yaşayan kadınlardan iddet sürelerinin tamamlanması sebebiyle evliliklerine mani olunmaması için kadından aldıkları hüccetler ile ilgili örneklerde bulunmaktadır. Şemsiyan Mahallesi sakinlerinden Zülfü adlı kadın 2 Kasım 1723 tarihinde mahkemeye başvurarak, kocası Hasan oğlu Seyyid Ali'nin Şebinkarahisar'da 6 sene önce vefat ettiğinden, kendisinin iddeti dolması sebebiyle başkası ile evlenmesine müsaade edilmesini talep etmiştir. Bu duruma İbrahim oğlu Mehmet ve Allahverdi oğlu İsmail adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.³²

İddet süresinin dolması ve evliliğe müsaade edilmesi ile ilgili başka bir kayıta; Diyarbakır'da Dağ Kapısı haricinde bulunan Ayramlar adlı köyde sakin olan İbrahim kızı Ayşe Hanım 31 Temmuz 1724'de mahkemeye başvurmuş, kocası Mustafa'dan 3 talak ile boşandığını ve boşanmalarının üzerinden 6 ay 7 gün geçtiği söyleyerek yeniden evlenmesine mani olunmamasını istemiştir. Mahkeme şahitlerin şahadetlerine binaen Ayşe Hanım'ın başka biriyle evlenebileceğine dair izin vermiştir.³³

Vasi ve Kayyum Tayini; Vasilik; kendi malını koruma ve tasarruf etme ehliyetine sahip olmayan veya bu ehliyeti sonradan kısıtlananların kimselerin mallarını korumak ve işletmek için tayin edilen kimsedir.³⁴ Kayyum (Kayyım) ise hâkim tarafından kısıtlı, gaip vb. kişiler adına hukuki tasarrufta bulunmak üzere tayin edilenlere denilmektedir.³⁵ Osmanlı Devleti'nde sâhipsiz çocuklara büyüyünceye kadar mallarını tasarruf etmek ve onlara yevmiye olarak “*nafaka*” ve “*kisve baha*” adıyla tayin edilen parayı sarf etmek üzere kadı veya naib tarafından görevli kılınan vasiler, çocukların vesayet haklarını kullanma yetkisine sahiptirler. Vasilerin, temsil ettikleri çocukların mallarını alıp-satma ve işletme hakkı bulunmaktadır. Ayrıca vasilerin kadı tarafından tespit edilmesi, akıl sağlığının yerinde olması ve hür olması şartı gerekmektedir..³⁶

³¹ İddet evliliğin sona ermesinin önemli neticelerinden biridir. Boşanma hangi şekilde olursa olsun kadın yeniden evlenmeden önce çeşitli durumlara göre değişen bir süreyi beklemek zorundadır. İddeti bitmeden evlenen kadınların bu evlilikleri feshedileceğinden bilhassa yeniden evlenmek isteyen kadınlar bu sürenin bittiğini mahkemeye tescil ettirme ve böylece iddeti içerisinde evlendiği yolundaki muhtemel iddiaları önleme ihtiyacını duymuşlardır. Tekrar evlenmek isteyen kadınlar, kadın izin alırken iddetlerinin bittiğini ispat etmek zorundaydılar. İddeti bitmeden evlenenin nikâhı feshedileceği gibi, ayrıca bu nikâhı kıyanlar da cezalandırılmakta idi. Aydın, İslam-Osmanlı Aile Hukuku, s. 123

³² Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 592, s. 63.

³³ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 352, s. 7.

³⁴ Ali Bardakoğlu, “Vesayet”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXIII, (2013), s.66.

³⁵ İsmail Özmel, “Kayyum”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXV, (2002), s.107.

³⁶ Bardakoğlu, “Vesayet”, s. 67.

Vasi olarak tespit edilen kimseler çocuğun anne veya babası ya da birinci dereceden akrabalarından birisinden belirlenmektedir. Bu kimselerin çocuğun hakkını gözetmeleri istenmektedir. Ancak bazen vasi tayin edilen kimselerin usulsüzlükleri de olmaktadır. Diyarbakır sakinlerinden iken vefat eden Sofu Süleyman adlı şahsın terekesi çocukları Ömer, Halil ve Refiye Hatun'a intikal etmiştir. Babalarının vefatı sırasında bu çocuklar küçük olduğundan 3-13 Eylül 1787 tarihinde amcaları vasi tayin edilerek miras amcasına verilmiştir. Çocuklar büyüdüklerinde amcalarından miraslarını istediklerinde amcalarının miras mallarını ödemeye yanaşmamasından dolayı amcalarından şikâyetçi olmuşlardır.³⁷

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde vasilik ve kayyum tayini ile ilgili örneklerden bazıları şöyledir. Köprüyapan Mahallesinde sakin iken vefat eden Hacı Şaban oğlu Hacı Ömer'in kayıp olan oğlu Hüseyin'e babasından ve annesinden intikal eden malları muhafaza etmek için kardeşi Seyyid Mustafa 15 Temmuz 1723'de kayyum yapılmıştır.³⁸ Mehmet Paşa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Ebubekir'in aynı mahallede bulunan evinin satışından oğlu Hüseyin'e isabet eden hissesini almak için 13 Kasım 1723 tarihinde Mustafa adlı şahıs kayyum tayin edilmiştir.³⁹

Hasır-ı Kebir Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Mehmet Çelebi oğlu Süleymanzade Abdurrahman'ın küçük oğlu Mahmut Çelebi'ye intikal eden malları korumak ve işlerini görmek üzere 10 Haziran 1746'da Abdullah kızı Rukiye Hanım vasi olarak görevlendirilmiştir.⁴⁰ Yine Camiünnebi Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden İbrahim Bey oğlu Hüseyin Bey'in küçük oğlu İbrahim'e annesi Asiye Hanım 2 Kasım 1746 tarihinde vasi tayin edilmiştir.⁴¹

Nafaka; Sözlük anlamı olarak nafaka, harcamak tüketmek anlamlarından türemiş olup, "azık ve ihtiyaçların karşılanması maksadıyla harcanan para vb. maddi değerler" anlamına gelmektedir.⁴² İslam devletinde yaşayan Müslüman veya gayrimüslim her baba eğer erkek çocuğu var ise, çocuk kendi çalışmaları ile hayatını kazanıncaya kadar; kız evladına ise evleninceye kadar nafaka borçludur. Nafaka yiyecek, giyim ve mesken ihtiyaçlarının karşılanmasını kapsamaktadır.⁴³

³⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi., Diyarbakır Ahkâm Defteri .No:4, s. 152.

³⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 63.

³⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 77.

⁴⁰ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 93.

⁴¹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 112.

⁴² Celal Erbay, "Nafaka", Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII, (2006), s. 282.

⁴³ Yaman, İslâm Aile Hukuku s. 64., Cin, Eski Hukukumuzda Boşanma, s. 119.

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde nafaka ödemeleri ve nafakaların miktarları hakkında fikir sahibi olabilmekteyiz. Mahkeme kararıyla takdir edilen nafaka miktarları sayesinde ailenin gündelik hayatta ne kadar para ile geçindiğini de öğrenmek mümkün olmaktadır.

Nafaka miktarları ile ilgili elimizdeki örnekler çok olmamakla birlikte arşiv vesikalarında bahsi geçen örneklerden bazıları şöyledir; Çubukçu İbrahim oğlu Mehmet ile karısı Fatma 23 Temmuz 1723'de mahkeme huzurunda boşanmışlardır. Mahkeme Fatma Hanım'ın iddet süresi dolana kadar eski kocası Çubukçu Mehmet'in günlük 8 akçe iddet nafakası ödemesine karar vermiştir.⁴⁴

Hacı Büzürk Mahallesi sakinlerinden Çubukçu Mehmet ile hanımı Fatma 14 Ekim 1723'de boşanmışlar, Fatma Hanım iddet süresi dâhilinde kullanmak üzere kocasından 7 kuruş nafaka talep etmiştir. Çubukçu Mehmet nafakayı kabul etmiştir.⁴⁵ Molla Alican Mahallesi sakinlerinden Seyyid Hüseyin ve Ümmü Hanım 5 Aralık 1723'de mahkeme huzurunda boşanmışlardır. Mahkeme Seyyid Hüseyin'in eski karısı Ümmü Hanım ve oğlu İbrahim için günlük 15 akçe nafaka belirlemiştir.⁴⁶

Çakal Mahallesi sakinlerinden Rukiye Hanım 31 Ekim 1723'de mahkemeye başvurarak, kocası Osman Bey'in şehir dışında olması, kendisine ve hademesine nafaka ve kisve baha bırakmamasından dolayı zor durumda kaldıklarını bildirmiştir. Mahkeme isteği uygun bularak Rukiye Hanım'a ve hademesine günlük 40 akçe nafaka ve kisve baha ödenmesine karar kılmıştır.⁴⁷

Kazıktepe adlı köyde sakin iken vefat eden Ali adlı şahsın eniştesi Hüseyin 23 Şubat 1733'de mahkemeye başvurarak, yanlarında ikâmet eden Ali'nin oğlu Mehmet için nafaka ve kisve baha talep etmişlerdir. Mahkeme Mehmet için günlük 6 akçe nafaka ve kisve baha miktarı ödenmesine karar vermiştir.⁴⁸

Katır Pınarı Mahallesi sakinlerinden Ümmü Hanım 31 Mart 1733 tarihinde mahkemeye başvurarak, velayetinde olan kızı Emetullah için eski kocası Sunullah'tan nafaka talep etmiştir. Mahkeme Sunullah'ın kızı Emetullah için günlük 15 akçe nafaka ve kisve baha ödemesine hükmetmiştir.⁴⁹

⁴⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 72.

⁴⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 48.

⁴⁶ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 84.

⁴⁷ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 98.

⁴⁸ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 31.

⁴⁹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 310, s. 41.

2. Gayrimüslimlerde Ailenin Oluşumu ve Dağılması

Osmanlı Devleti'nde gayrimüslimler aile hukuku açısından kendi dini hukuklarına tabidirler. Evlilik akdi, boşanma, çeyiz, mehir ve nafaka gibi özel hukuka giren meseleler Osmanlı'da dini işlerden sayılmıştır. Bu konularda din adamları kendilerine verilen beratlarla bu konularda kendi dini kurallarını uygulamakta yetkili kılınmışlardır. Zımmilerin aile hukukuna ilişkin meselelerden doğan davaları ise patrikhanede kurulan heyetlerce görülmekte, icraatta ise Osmanlı Devleti'nin memurları görevlidir. Zimmîler özel aile hukukunu ilgilendiren meselelerde dilerlerse şeriata göre hükmedilmek üzere Kadı'ya başvurabilirlerdi. Kadı önünde evlenip boşanmaları da mümkün olmaktadır. Evlenen gayrimüslimlerden, Müslümanlardan alınan gerdek resminin yarısı kadar bir ücret alınmıştır.⁵⁰

İncelenen dönemde, Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslimlerin evlilik, mehir, boşanma vasi, kayyum tayini ve nafaka gibi aile hukukuna ilişkin konularla alakalı mahkeme kayıtlarına yansıyan 6 dava tespit edilebilmiştir. Bu davalardan 2'si kadı huzurunda evlilik ve 1 tanesi ise boşanma ile alakalı olup, diğer üç dava nafaka, vasi ve kayyum ile ilgilidir. Gayrimüslimlere ait mahkeme kayıtlarına yansıyan iki evlilikte mehr-i müeccel ve mehr-i muaccel uygulamasının olması dikkat çekmektedir.

Diyarbakır sakinlerinden Elo kızı Maryam ile İkob oğlu Ohannis adlı zımmiler 21 Mart 1795'de kadı huzurunda evlenmişlerdir. Hacı Yasin Çavuş Ağa ve Mehmet Emin adlı şahıslar ise kendilerine vekillik etmiştir. Nikâh esnasında mehr-i muaccel 200 ve mehr-i müeccel 200 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵¹ Gayrimüslimlerin evlenmelerine dair başka bir örnekte; Sara adlı dul kadın ile Maksinis oğlu İkob adlı şahıs 22 Aralık 1797'de kadı huzurunda evlenmişler, bu nikâha Molla Numan, Dellal Hüseyin, Molla Mehmet şahitlik etmiştir. Nikâh esnasında mehr-i müeccel 5 ve mehr-i muaccel 5 kuruş olarak belirlenmiştir.⁵²

Gayrimüslimlerin boşanmalarına dair elimizde tek kayıt mevcuttur. Diyarbakır şehrine tabi Kırtilbil-i Zımmi adlı köy sakinlerinden Betyon adlı hanım ile kocası Eplo oğlu Tomo ile mahkemeye başvurmuşlar, evlerinde dirlik ve düzenin kalmadığı ve geçimsizlik yaşadıklarını beyan ederek boşanma talep etmişlerdir. Betyon adlı kadın kocası zimmetinde olan mehrinden vazgeçerek 14 Eylül 1723 tarihinde boşanmışlardır. Bu boşanmaya Hızır oğlu Mehmet, Osman oğlu

⁵⁰ Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996, s. 14. Yücel Özkaya, 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, YKY, İstanbul2010, s. 158-168.

⁵¹ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 355, s. 75.

⁵² Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 4.

Ebubekir, İbrahim oğlu Murat ve Ali oğlu Hasan adlı şahıslar şahitlik etmişlerdir.⁵³

Aynı Müslümanlarda olduğu gibi gayrimüslimlerde de evliliğin bitmesi sonucunda mahkeme vasilik, kayyum ataması ve nafaka takdiri gibi meseleleri sonuca bağlamaktaydı. Mahkeme kayıtlarında dâhilinde Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslim halkın bu meseleler ile ilgili davaları incelemeye tabi tutulmuştur. Elde edilen veriler çok az olmakla birlikte bu konu hakkındaki hadiselerden bazıları şöyledir;

Diyarbakır'da vaki Perakende Mehmet Paşa Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Tahman oğlu Mardiros'un küçük oğlu Sefer'in işlerini görmek ve mallarını korumak için Sefer'in abisi Melkon 17 Temmuz 1723'de vasi tayin edilmiştir.⁵⁴

Marpityun Mahallesi sakinlerinden iken vefat eden Matlob oğlu Yasef'in varisi olan oğlu Kasbar gaip olduğundan kendisine intikal eden mallarını zapt etmek ve işlerini görmek üzere Igıksan veledi Allahverdi oğlu Igıksan'ın 4 Kasım 1723'de kayyum olarak atanmasına karar verilmiştir.⁵⁵

3. Müslüman Ailelerin Çocuk Sayısı ve Cinsiyet Dağılımı

	Aile Sayısı	Kız	Erkek
Çocuksuz	95	---	---
1 Çocuklu	124	59	63
2 Çocuklu	119	116	122
3 Çocuklu	74	102	120
4 Çocuklu	45	85	95
5 Çocuklu	16	37	43
6 Çocuklu	14	40	44
7 Çocuklu	4	10	18
8 Çocuklu	2	9	7
9 Çocuklu	1	4	5
Toplam	494	462	517
		979	

Diyarbakır şehrinde aile nüfusunun ve çocuk sayılarının tespitinde elimizdeki tereke kayıtları

⁵³ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 19.

⁵⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 313, s. 68.

⁵⁵ Diyarbakır Şeriyye Sicili. No: 592, s. 65.

önemli bir yer tutmaktadır. Bu terekelerin ışığında ailenin toplam çocuk sayıları ve cinsiyet dağılımları ele alınmıştır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, elde edilen verilerin kesinlik arz etmemesidir. Çünkü tereke kayıtlarında bulunmayan çocuklar (hamilelik hali) veya tereke taksiminden önce vefat etmiş olan çocukların da mevcut olabileceğinden kesin bir sonuç çıkarmak doğru değildir.

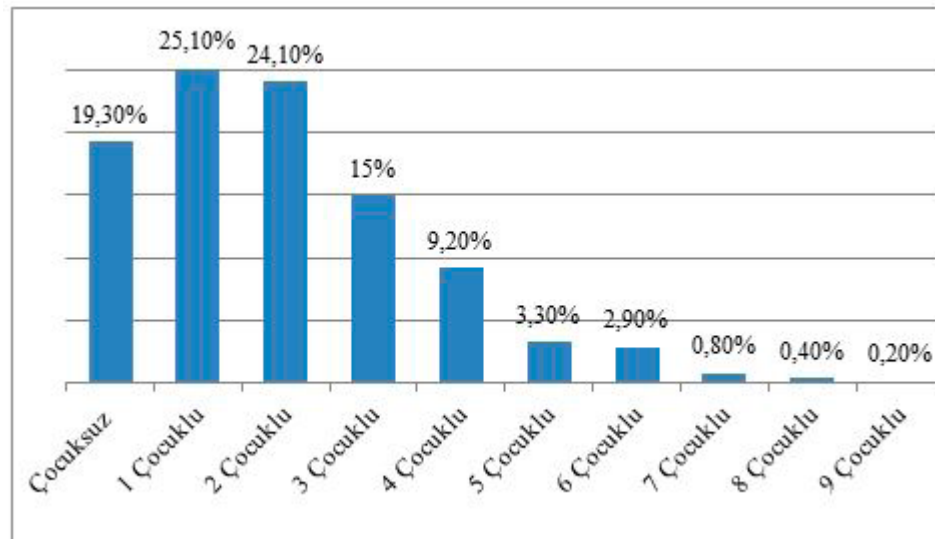
Bu dönemde, Müslüman ailelere ait 494 tereke kaydı incelenmiştir. Bu aileler içerisinde 95 aile çocuksuz, 124 aile 1 çocuklu, 119 aile 2 çocuklu, 74 aile 3 çocuklu, 45 aile 4 çocuklu, 16 aile 5 çocuklu, 14 aile 6 çocuklu, 4 aile 7 çocuklu, 2 aile 8 çocuklu ve 1 aile 9 çocukludur.

Tablo 2. Müslüman Ailelerin Çocuk Sayıları ve Cinsiyetleri

Tablo incelendiğinde, tereke kayıtlarına yansıyan toplam 979 çocuk mevcuttur. Bu çocuklardan 462'si kız ve 517'si ise erkektir. Ailelerin çocuk sayısına baktığımızda 1-4 çocuk arasında yoğunluğun olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısını aile sayısına böldüğümüzde ki, bu sayı hesaplanırken 95 adet çocuksuz aile de hesaba dâhil edilmiştir, Müslüman ailelerin ortalama çocuk sayısı 1.98 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ailelerin çocuk sayılarının tüm aileler arasında oranına baktığımızda ise; çocuksuz aileler % 19.3, 1 çocuklu aileler % 25.1, 2 çocuklu aileler % 24.1, 3 çocuklu aileler % 15. 4 çocuklu aileler % 9.2, 5 çocuklu aileler % 3.3, 6 çocuklu aileler % 2.9, 7 çocuklu aileler % 0.8, 8 çocuklu aileler % 0.4 ve 9 çocuklu aileler % 0.2'lik bir orana sahiptirler.

Grafik. 1. Terekelere Göre Diyarbakır Şhrinde Müslüman Ailelerin Çocuk Sayıları ve Oranları

Şehirdeki Müslümanlar arasında birden fazla eşe sahip olan erkekler değerlendirildiğinde sınılanın aksine çok çocuğa sahip olmadıkları dikkati çekmektedir. Mesela; İlyas oğlu Hacı Osman adlı şahıs 3 kadınla evli olup, 3 çocuğu bulurken⁵⁶ Osman oğlu Hüseyin adlı şahıs ise 2 kadınla evli iken 2 çocuğu bulunmaktadır.⁵⁷

Ayrıca birden fazla kadın ile evli olmasına rağmen hiç çocuğu olmayan insanlar da mevcuttur.⁵⁸ Mesela; İskender Paşa Mahallesi sakinlerinden Mehmet oğlu Mustafa adlı şahıs 3 kadınla evli olmasına rağmen çocuğu bulunmamaktadır.⁵⁹

4. Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayısı ve Cinsiyet Dağılımı

Diyarbakır şehrinde yaşayan gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları ve cinsiyet dağılımları da terekeler ışığında incelemeye tabi tutulmuştur. İncelenen dönemde gayrimüslim 204 ailede toplam 530 çocuk bulunmaktadır. Bu çocuklardan 265'i kız ve 265'i erkektir. Çocukların cinsiyet dağılımında dengeli bir durumun olduğu görülmektedir.

Gayrimüslim ailelerin çocuk sayısına baktığımızda Müslüman ailelerde olduğu gibi 1- 4 çocuk arasında yoğunluğun olduğu görülmektedir. Toplam çocuk sayısını aile sayısına böldüğümüzde ki bu sayıya çocuksuz 24 ailede de dâhil edilmiştir. Bu hesaba göre gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısı 2.59 olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gayrimüslim ailelere ait 204 tereke kaydı incelediğimizde tüm aileler içerisinde 24 aile çocuksuz, 38 aile 1 çocuklu, 36 aile 2 çocuklu, 48 aile 3 çocuklu, 29 aile 4 çocuklu, 19 aile 5 çocuklu, 9 aile 6 çocuklu, 1 aile ise 11 çocukludur. Gayrimüslim aileler içerisinde 7, 8, 9 ve 10 çocuklu aileye rastlanmamıştır. Gayrimüslim ailelerin çocuk sayıları ve dağılımları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

⁵⁶ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 599, s. 50.

⁵⁷ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 349, s. 22.

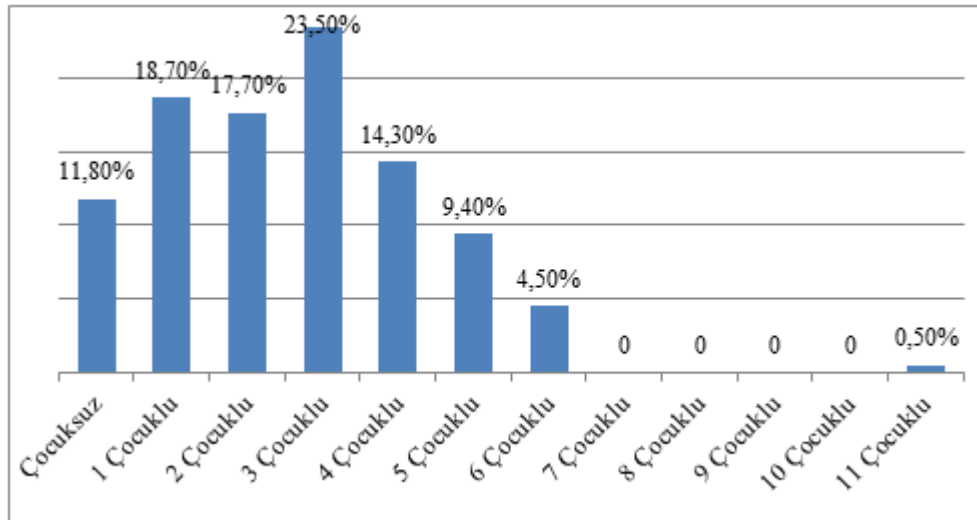
⁵⁸ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 364, s. 65.

⁵⁹ Diyarbakır Şeriyeye Sicili. No: 364. s. 59.

Tablo. 3. Tereke Kayıtlarına Göre Diyarbakır Şehrinde Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayıları ve Cinsiyetleri

	Aile Sayısı	Erkek	Kız
Çocuksuz	24	---	---
1 Çocuklu	38	15	23
2 Çocuklu	36	32	40
3 Çocuklu	48	68	76
4 Çocuklu	29	64	52
5 Çocuklu	19	53	42
6 Çocuklu	9	27	27
7 Çocuklu	---	---	---
8 Çocuklu	---	---	---
9 Çocuklu	---	---	---
10 Çocuklu	---	---	---
11 Çocuklu	1	6	5
Toplam	204	265	265
		530	

İncelenen 204 gayrimüslim aile içerisinde çocuksuz ailelerin oranı % 11,8, 1 çocuklu aileler % 18,7, 2 çocuklu aileler % 17,7, 3 çocuklu aileler % 23,5, 4 çocuklu aileler % 14,3, 5 çocuklu aileler % 9,4, 6 çocuklu ailelerin oranı % 4,5'tir. Gayrimüslim aileler içerisinde 11 çocuklu 1 aile olup, tüm aileler arasında % 0,5'lik bir orana sahiptir.

Grafik. 2. Terekelere Göre Gayrimüslim Ailelerin Çocuk Sayıları ve Oranları

Müslüman ve gayrimüslim 698 ailenin toplam çocuk sayısı ise 1509'dur. Bu sayıyı toplam aile sayısına böldüğümüzde ise Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayısı 2.16'lık bir oran ile karşımıza çıkmaktadır. Bu oran diğer Anadolu şehirleri ile mukayese edildiğinde ortalamanın altında bir rakam olarak dikkat çekmektedir.

XVIII. yüzyılı kapsayan araştırmalarda Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayıları ise Antep'te 2.93⁶⁰, Konya'da 2.87⁶¹, Mardin'de 3.03⁶² Ankara'da 2.92⁶³, Kayseri'de 2.94⁶⁴ Adana'da 1.99⁶⁵ ve 1752-1756 yılları arasında Antep şehrinde 3⁶⁶dür.

5. Çok Eşlilik

Evlilik bütün toplumlarda görülen çok eski bir olgudur. Bazı toplumlarda tek eşle evlilik görülürken, bazılarında ise birden fazla eşle yapılan evliliklere rastlanılmaktadır.⁶⁷ İslam dini, toplumdaki sınırsız sayıda yapılan evliliklere sınırlama getirerek ancak dörde kadar evliliğe izin vermiştir. Bu sebeple çeşitli Müslüman toplumlarda dört kadına kadar aynı anda evliliklere rastlanılmıştır.⁶⁸

İslamiyet çok eşliliğe, kadınlar arasında adaleti sağlayabilme şartıyla, zaruret halinde müsaade etmiştir. Bu nedenle diğer Müslüman toplumlarda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da birden fazla kadınla evlilik görülmüştür. Ancak Osmanlı toplumu içerisinde, kişileri çok evliliğe

⁶⁰ Hüseyin Çınar, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2000, s. 164.

⁶¹ Hayri Erten, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 59.

⁶² Veysel Gürhan, "XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 120.

⁶³ Ömer Demirel, "1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Aile'nin Niceliksel Yapısı", Belleten, LIV (211), (1990), s. 958-959.

⁶⁴ Muhittin Tuş, "Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IV, (1999), s. 160

⁶⁵ Saim Yörük, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)", Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011, s. 262.

⁶⁶ Galip Eken, "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile" Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VI, (2000), s. 488.

⁶⁷ Bu tabir bir erkeğin aynı zamanda birden fazla kadınla (polygamy, taaddüd-i zevcât) hem de bir kadının aynı zamanda birden çok erkekle (polyandry, taaddüd-i evzac) evli olması halini ifade eder. Ancak çoğunlukla dinlerde ve beşeri sistemlerde çok kocalığın mümkün olmaması ve uygulamaların çok karılılık şeklinde görülmesi sebebiyle çok evlilikten genellikle çok karılılık kastedilmektedir. Kevser Kamil Ali, Salim Öğüt, "Çok Evlilik", Diyanet İslam Ansiklopedisi, VIII, (1993), s. 365.

⁶⁸ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz, Muhittin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi, I, (1992), s.102. Abdurrahman Kurt, "Dini Kaynakların, Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik", Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/VIII, (1999), s.183-214.

iten sebepler kadını istismar üzerine kurulu gayri ahlaki gerekçelere dayanmamıştır.⁶⁹ Osmanlı toplumunda birden fazla kadınla evlenmenin temel sebepleri; nesebin devamlılığını sağlama ve çocuk sahibi olma isteği, üretimin kol gücüne bağlı olarak yapıldığı dönemlerde fazla nüfusun üretim artışına katkıda bulunacağı düşüncesi, zirai üretim gibi emek yoğun faaliyet alanlarında fazla nüfusa duyulan gereksinim, kol gücüne dayanan ekonomik faaliyetlerin fazlalığından dolayı erkek çocuğa sahip olma isteğidir.⁷⁰

Osmanlı toplumuna baktığımızda sanılanın aksine, bu tür evliliklerin yaygın olmadığı görülmektedir.⁷¹ Çok eşlilik konusunda çalışma yapan bazı araştırmacılar Osmanlı Devleti'nin çeşitli şehirlerinde çok eşlilik oranlarını tespit etmişlerdir. Bu oranlara göre; 1670-1698 yılları arasında Bursa şehrinde çok eşlilik oranı % 8,3⁷², 1670-1700 yılları arasında Balıkesir'de % 11'dir.⁷³

XVIII. yüzyılda bazı Osmanlı şehirlerinde Müslüman erkeklerin birden fazla kadınla evlilik oranları ise; Antep'te % 16⁷⁴, Konya'da % 9.45⁷⁵, Kayseri'de % 8.69⁷⁶, Ankara'da % 12⁷⁷, 1752-1756 yılları arasında Antep'te % 15⁷⁸, Adana'da % 11,6⁷⁹, Antakya'da % 8.95⁸⁰, Mardin'de % 21⁸¹ dir. İncelediğimiz dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde birden fazla kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı toplam % 13,3'tür. Bu rakam, örnek verdiğimiz diğer Anadolu şehirleri ile mukayese edildiğinde ortalama bir rakam olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diyarbakır şehrinde tereke kaydına ulaşabildiğimiz 492 evli erkeğin 322'si Müslümanlara, 170 tanesi ise gayrimüslim erkeklere aittir. Müslüman erkeklere ait olan 322 tereke kaydı içerisinde; 1 kadınla evli erkek sayısı 279, 2 kadınla evli erkek sayısı 36, 3 kadınla evli erkek sayısı

⁶⁹ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", *Türkler*, X, (2002), s. 385.

⁷⁰ Said Öztürk, "Osmanlı'da Çok Evlilik", 387. Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri", Osmanlı, Ed. Güler Eren, VII, (1999), s. 408.

⁷¹ Ahmet Tabakoğlu,

⁷² Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 yılları Arasında Bursa Örneği", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, XXIII, (2008), s. 88.

⁷³ İlker Er, "Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo- Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XII/XXI, (2009), s. 374.

⁷⁴ Çınar, 18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu, s. 158.

⁷⁵ Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açından Konya*, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001, s. 138.

⁷⁶ Tuş, *Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)*, s. 163.

⁷⁷ Demirel, *1700-1730 Tarihlerinde Ankara'da Ailenin Niceliksel Yapısı*, s. 951.

⁷⁸ Eken, *XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep'te Aile*, s. 485.

⁷⁹ Yörük, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)*, s. 256.

⁸⁰ Abdülkadir Gül, "Antakya'da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, (2013), s. 406.

⁸¹ Gürhan, *XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri*, s. 117.

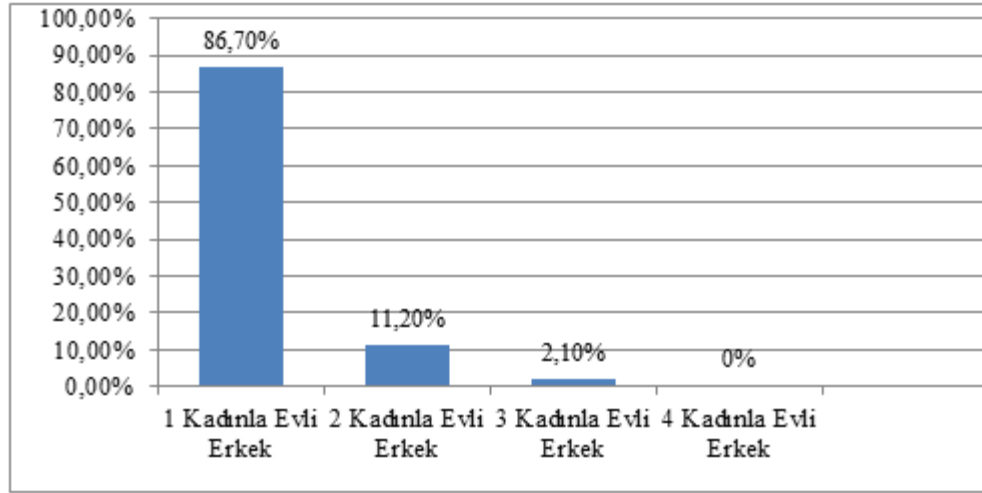
7'dir. 4 kadınla evli Müslüman erkeğe ait kayıta rastlanılmamıştır. Gayrimüslim erkeklere ait olan 170 tereke kaydı içerisinde erkeklerin tamamı 1 kadınla evlidir.

Tablo 4. 1739-1800 Yılları Arasında Diyarbakır Şehrinde Erkeklerin Eş Sayıları

Erkekler	Müslümanlar	Gayrimüslimler
1 Kadınla Evli Erkek	279	170
2 Kadınla Evli Erkek	36	---
3 Kadınla Evli Erkek	7	---
4 Kadınla Evli Erkek	---	---
Toplam	322	170

İncelenen dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde 1 kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı % 86,7, 2 kadınla evli erkeklerin oranı % 11,2 ve 3 kadınla evli Müslüman erkeklerin oranı % 2,1'dir.⁸² Burada dikkat çeken husus düşünülen aksine Müslümanlar arasında çok eşliliğin az, tek eşliliğin (bir kadınla evlilik) ise daha yaygın olduğu görülmektedir. Bu dönemde Diyarbakır şehrinde Müslüman erkeklerin eş sayılarının oranı ise grafik halinde aşağıda verilmiştir.

Grafik. 3. XVIII. Yüzyılda Diyarbakır Şehrinde Çok Eşli Müslüman Erkeklerin Oranları

⁸² 19. yüzyılın ilk yarısında Diyarbakır şehrini inceleyen İbrahim Yılmazçelik, kıymetli çalışmasında 1787-1845 yılları arasındaki dönemde Müslüman aileler için 80 ve zımmi aileler için 40 tereke olmak üzere toplam 120 tereke kaydı üzerinde yaptığı çalışmada Müslüman erkeklerde tek eşlilik oranını % 78,58, çok eşlilik oranını ise % 21,25 olarak tespit etmiştir. Çalışmada, 40 tereke kaydı üzerinden değerlendirilen gayrimüslim erkeklerin ise tamamının tek eşli olduğu görülmektedir. İbrahim Yılmazçelik, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 277.

Diyarbakır şehrinde incelemeye tabi tutulan tereke kayıtlarına göre, çok eşli olduğu görülen 43 Müslüman erkekten 19'unun herhangi bir ünvanı bulunmamaktadır. 5 erkek Ağa unvanına sahipken, 19 erkek ise Seyyid, Hacı, Efendi, Molla gibi ünvanları taşımaktadırlar. Burada dikkat çeken husus ise; toplum içerisinde herhangi bir sosyal sınıfın çok eşlilik için baskınlığının olmamasıdır. Çok eşli erkeklerin sosyal statülerine bakıldığında ise, çok eşliliğin toplumda toplumsal statü olarak dengeli bir şekilde dağıldığını görmekteyiz.

Çok eşlilikte zenginliğin etkisinin olup olmadığı da üzerinde durulması gereken diğer bir konudur. İncelediğimiz kayıtlarda çok eşli tereke sahiplerinin mal varlıkları üzerinden değerlendirildiğinde, ekonomik gücün çok eşlilik üzerinde etkisinin az olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Örneğin; 26 Mayıs 1741'de vefat eden Abdullah'ın 22 kuruşluk terekesi olmasına rağmen 3 hanımı var iken⁸³ 30 Temmuz 1792'de vefat eden Osman adlı şahsın 2336 kuruşluk serveti ve 3 hanımı bulunmaktadır.⁸⁴ Bu dönem içerisinde çok eşli Müslüman erkeklerin sosyal statüleri ve iktisadi durumları ise şu şekildedir.

Tablo. 5. *Diyarbakır Şehrinde Çok Eşli Müslüman Erkeklerin Sosyal Statüleri ve Mal Varlıkları*⁸⁵

Tereke Sahibi	Sosyal Statüsü	Eş Sayısı	Mal Varlığı (Kuruş)
Abdullah bin Abdullah	Hafız, Seyyid	2	378
Abbas bin Hacı Ahmet	Hacı ve Ağa	2	820
Ali bin Hüseyin	Efendi	2	3297
Hüseyin bin Mustafa	---	2	121
Numan bin Yusuf	Hacı	2	241
Ömer bin Mehmet	Hacı	3	342
Seyfullah bin Ebubekir	Efendi	2	39
Şukil bin Abdullah	Ağa	2	177
Şeyhmus bin İbrahim	---	2	180
Halit bin Mehmet	Hacı	2	36
Mustafa bin Mehmet	---	3	75
Bekir bin Hasan	Hacı	2	610
Mehmet bin Abdullah	---	2	57
Hüseyin bin Ali	---	2	92

⁸³ Diyarbakır Şeriyye Sicili, No: 315, s. 6.

⁸⁴ Diyarbakır Şeriyye Sicili, No: 599, s. 50.

⁸⁵ Bu tablonun hazırlanmasında; Diyarbakır Şeriyye Sicilleri No: 599, 327, 600, 364, 588, 363, 359, 315 ve 349 numaralı tereke defterlerinden istifade edilmiştir.

XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gürkan CEVGER

Süleyman bin Ali	---	2	315
Ömer bin Hüseyin	---	2	74
Emin Abbas bin Mehmet	Ağa	2	877
Ömer bin Süleyman	Hacı	2	230
Ebubekir bin İbrahim	Hacı	2	67
Hüseyin bin Arif	Molla	3	238
Eyüp bin Ahmet	Seyyid, Hacı	2	994
İbrahim bin Ahmet	---	2	123
Abdullah bin Mehmet	Hacı	3	22
Resul bin Süleyman	---	2	38
Mehmet bin Mehmet	---	2	632
Numan bin Mehmet	Molla	2	197
Bekir bin Mahmut	Seyyid, Molla	3	309
Süleyman bin Ali	---	2	224
Köse bin Mehmet	---	2	291
İsmail bin Ahmet	---	2	133
Mehmet bin Hasan	Hacı	2	757
Numan bin Abbas	---	2	52
Osman bin İlyas	Hacı	3	2336
Rafî bin Hasan	---	2	191
Ahmet bin Halil	Ağa	2	186
Ali bin Ömer	Ağa	2	484
Muhittin bin Mustafa	---	2	143
Ahmet bin Osman	---	2	2461
Mehmet bin Mahmut	Hacı	2	428
İsmail bin Hasan	Hacı	2	3770
Yusuf bin İbrahim	---	2	718
Ali bin Yusuf	Hacı	2	231
Hüseyin bin Osman	---	2	1146

NİSAN 2016

Tabloda görüldüğü üzere, şehirde yaşayan çok eşli Müslüman erkeklerin servetleri ve eş sayılarına bakıldığında zenginliğin çok eşlilikte temel bir belirleyiciliğinin olmadığını görmekteyiz. Nitekim tabloda verilen servet miktarları 22-3770 kuruş arasına değişmesine rağmen en düşük servete sahip (22 kuruş) kimsenin 3 hanımı var iken, en yüksek servete sahip (3770 kuruş) kimsenin de 2 hanımı bulunmaktadır. Tablodaki verilere göre; şehirde çok eşli Müslüman erkeklerin servet miktarının çok eşlilik için temel bir kıstas olmadığı izlemi olmaktadır. Çünkü çok eşlilik-

te sadece zenginliğin doğrudan belirleyici bir etkisi olmuş olsaydı 22 kuruş servete sahip bir kimsenin 3 eşi, 75 kuruşa sahip başka bir kimsenin yine 3 eşe sahip olmaması icap etmektedir. Çok eşlilik için daha önce değinildiği üzere çocuk sahibi olma isteği, sosyo-kültürel ve dini inanışlar ile kişisel ve bölgesel geleneklerin ön plana çıkmış olması muhtemeldir.

6. Müslüman ve Gayrimüslim Ailelerin Demografik Yapısı

İnceldiğimiz dönemde Diyarbakır şehrindeki Müslüman ve gayrimüslim çekirdek ailelerin ortalama kaç kişiden oluştuğunun bilinmesinde fayda vardır. Bu dönemde daha önce zikredildiği üzere Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayılarının 1-3 aralığında sıklıklaştırılmaktadır. Şehirdeki çekirdek ailenin kaç kişiden oluştuğunun daha iyi bilinebilmesi için Müslüman ve gayrimüslimlere ait ortalama çocuk sayısına anne ve babanın da eklenmesi icap etmektedir. Bu sebeple Diyarbakır şehrinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlere ait ortalama 3 çocuk sayısına anne ve babayı da eklediğimizde şehirdeki çekirdek ailenin ortalama sayısı olan 5 rakamını bulmuş oluruz. Bu veri incelenen dönemde hem Müslüman hem de gayrimüslim çekirdek ailelerin genel bir resminin çizilmesi bakımından önemlidir.

Şehirdeki çekirdek ailenin sayısını hesaplarken bazı istisnai durumlara da dikkat edilmesinde fayda vardır. Çünkü özellikle Müslüman erkeklerde az bir oran (% 13) olarak dahi olsa çok eşliliğin olması çekirdek aile nüfusunun bu tip ailelerde 6-7 kişiye çıkmasına sebep olabilmektedir. Ayrıca şehirde çekirdek aile yanında yaşayan aile büyüklerinin (nene-dede) olma ihtimali de mevcuttur. Daha önce zikredildiği üzere gerek Müslüman ve gayrimüslimlere ortalama çocuk sayıları, gerekse Müslüman ve gayrimüslimlere ait eş sayıları genel olarak değerlendirildiğinde istisnai durumların haricinde XVIII. yüzyılda Diyarbakır şehrinde çekirdek ailenin ortalama olarak 5 kişiden müteşekkil olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Sonuç

İncelediğimiz dönemde Diyarbakır şehrinde ailenin oluşumu, dağılması, ailenin demografik yapısı ve çok eşlilik konularını genel olarak değerlendirdiğimizde; bu dönem içerisinde Diyarbakır şehrinde ailenin kurulmasının şartlar oluştuğu takdirde kolay olduğu, kadın ve erkeğin evlilik akdinin bitirilmesi aşamasında ise, hukuk çerçevesinde rahat bir şekilde boşanabildikleri görülmektedir. Burada dikkat çeken hususlardan biri şehirde boşanma talebi ile mahkemeye gelen kadınların geçerli mazeretlerini mahkemeye beyan ettiklerinde, mahkemenin boşanmayı derhal gerçekleştirmektedir. Bu durumda mahkemenin meselenin çözülmesinde eşler arasında kolaylaştırıcı rol oynadığı da anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılda şehirde yaşayan Müslüman ve gayrimüslimlerin evlilik akdinin sona ermesinden sonraki süreçte vasi ataması ve nafaka takdiri gibi hukuki meselelerde Diyarbakır mahkemesinin kararlarını saygı ile uyguladıkları, mahkeme kararlarına uyulmadığı durumlarda kişilerin haklarını aramak amacıyla mahkemeyi çekinmeden kullandıkları anlaşılmaktadır.

İncelediğimiz dönemde şehirdeki Müslüman ve gayrimüslim ailelerin ortalama çocuk sayılarının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Şehirdeki ortalama çocuk sayısının her iki kesim için 1-3 çocuk aralığında olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bu dönemde şehirdeki çekirdek ailenin ortalama 3 çocuk, anne ve baba olmak üzere toplam 5 kişiden meydana geldiği görülmektedir.

Bu dönemde Diyarbakır şehrinde birden fazla kadınla evlilik vakalarının düşünülün aksine az olduğu tespit edilmiştir. Diyarbakır'daki Müslüman erkeklerin yaklaşık % 87'sinin tek eşli olması Osmanlı Devleti'nde çok eşlilik kavramının toplum tarafından benimsenmediğini gösteren bir veridir. Bu dönemde Diyarbakır şehrindeki çok eşlilik sayısını Osmanlı Devleti'ndeki diğer şehirler ile mukayese ettiğimizde bu sayının ortalama bir rakam olduğu dikkat çekmektedir. Şehirdeki çok eşlilik sayısının oransal olarak az olmasına rağmen var olmasında; çocuk sahibi olma isteği, sosyo-kültürel ve dini inanışlar ile kişisel ve bölgesel geleneklerin ön plana çıkmış olması muhtemeldir.

Sonuç olarak; bu çalışmada XVIII. yüzyılda Diyarbakır şehrinde ailenin oluşum ve dağılım sürecinde yaşadıkları hadiseler ile ailenin demografik yapısı hakkında genel bilgiler verilerek gerek incelenen döneme, gerekse incelenen bölge tarihine bir nebze de olsa katkı sağlanılmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Diyarbakır Şerhiye Sicilleri No: 310, 313, 315, 363, 349, 359, 599, 588, 600, 364, 592, 352, 355.

Diyarbakır Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri No: 1, 4.

Akgündüz, Ahmet, "Başlık", Diyanet İslam Ansiklopedisi, V, (1992), s. 131-133.

Akgündüz Ahmet- Öztürk, Said, Bilinmeyen Osmanlı, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2000.

Akyılmaz, Gül, “Osmanlı ve Aile Hukukunda Kadın”, *Türkler*, X, (2002), s. 365-374.

Atar, Fahrettin, “Nikâh”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXIII, (2007), s. 112.

Aydın, Mehmet Akif, “Osmanlılarda Aile Hukukunun Tarihi Tekâmülü” *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, II, (1992), s. 437-438.

Aydın, Mehmet Akif, *İslam ve Osmanlı Aile Hukuku*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1985.

Bardakoğlu, Ali, “Vesayet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XXXXIII, (2013), s.66.

Bozkurt, Gülnihal, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.

Cin, Halil, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974, s. 217.

Cin, Halil, *Eski Hukukumuzda Boşanma*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1976, s. 33-34.

Çınar, Hüseyin, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehrinin Sosyal ve Ekonomik Durumu” *İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul 2000.

Demirel, Ömer, Gürbüz, Adnan, Tuş, Muhittin, “Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı”, *Sosyo- Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, I, (1992), s.102.

Demirel, Ömer, “1700-1730 Tarihlerinde Ankara’da Aile’nin Niceliksel Yapısı”, *Belleten*, LIV (211), (1990), s. 958-959.

Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2010.

Düzbakar, Ömer, “Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 yılları Arasında Bursa Örneği”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi*, XXIII, (2008), s. 88.

Eken, Galip, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Antep’te Aile” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, VI, (2000), s. 488.

Er, İlker, “Balıkesirli Tereke Sahipleri Hakkında Sosyo- Kültürel Açından Bazı Değerlendirmeler”,

- Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XII/XXI, (2009), s. 374.
- Erbay, Celal, “Nafaka”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXXII, (2006), s. 282.
- Erten, Hayri, Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Yüzyılın İlk Yarısı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 59.
- Gül, Abdülkadir, “Antakya’da Ailenin Sosyal ve Ekonomik Yapısı Hakkında Bazı Değerlendirmeler (XVIII. Yüzyıl)”, Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, VI, (2013), s. 406.
- Gürhan, Veysel, “XVIII. Yüzyılda Mardin Şehri”, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012.
- Kamil Ali, Kevser- Öğüt, Salim, “Çok Evlilik”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, VIII, (1993), s. 365.
- Kurt, Abdurrahman, “Dini Kaynakların, Çok Eşliliğe İlişkin Görüşleri ve Osmanlılarda Çok Eşlilik”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, VIII/VIII, (1999), s.183-214.
- Ortaylı, İlber, “Osmanlı Hukukunda Gelenek, Şeriat ve Örf”, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 456.
- Ortaylı, İlber, Osmanlı Toplumunda Aile, Timaş Yayınları, İstanbul 2013.
- Rıfat Özdemir, “Kırşehir’de Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1880-1906)”, Osmanlı Araştırmaları, IX, (1989), s. 113.
- Özkaya, Yücel 18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2010.
- Özmel, İsmail, “Kayyum”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, XXV, (2002), s.107.
- Öztürk, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, Türkler, X, (2002), s. 385.
- Öztürk, Said, “Osmanlı’da Çok Evlilik”, 387. Said Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Çok Evliliğin Yeri”, Osmanlı, Ed. Güler Eren, VII, (1999), s. 408.
- Savaş, Saim, “Fetva ve Şer’iyye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması”, Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi, II, (1992), s. 522-524.
- Tuş, Muhittin, “Kayseri Tereke Defterleri Üzerine Bir Araştırma (1700-1730)” Selçuk Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, IV, (1999), s. 160.

Tuş, Muhittin, Sosyal ve Ekonomik Açından Konya, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim Yayınları, Konya 2001.

Ünal, Mehmet Ali, Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

Yaman Ahmet, İslam Aile Hukuku, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 2015.

Yılmazçelik, İbrahim, XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.

Yörük, Saim, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Adana Kazâsı (1700-1750)”, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2011.

XVIII. YÜZYILDA DİYARBAKIR ŞEHRİNDE AİLENİN OLUŞUMU, DAĞILMASI VE DEMOGRAFİK YAPISI

Gürkan CEVGER

NİSAN 2016